

RECENZE – REFERÁTY – ZPRÁVY

Karel Horálek: Filosofie jazyka.

Acta univ. Carolinae, monographia XV, Praha 1967, 158 stran.

Už úvod seznamuje s autorovými názory na některé závažné otázky: povahu jazyka (jeho nástrojový ráz vede nutně k finální koncepci jazyka) a jeho složek, povahu jazykových disciplín (jsou v jádře technologické; gramatika je soubor pravidel na tvoření promluvy). Není však zcela přesné tvrzení, že monologické projevy charakterizuje nepřítomnost komunikativní funkce. Následují poučné kapitoly z dějin filosofie jazyka, podrobněji sledovaných od W. Humboldta, s výstižnými charakteristikami hlavních směrů a jejich představitelů: Humboldtův názor o jazyce jako neustálé formující síle, odrážející psychiku národa, vede (přes různé peripetie a modifikace) vlastně až ke generativní gramatice Chomského, zcela svérázný odraz má v teoriích F. de Saussura, L. Hjelmsleva a L. Weisgerbera (přímějším pokračovatelem je W. Wundt). Martyho účelový a nástrojový charakter jazyka zdůrazňuje spíš odraz jednotné psychické poznávací a vyjadřovací zákonitosti (přes různost v realizaci). Je zajímavé, jak Horálek odkrývá příbuzenství mezi Weisgerbrovým pojetím jazyka jakožto svérázného výsledku kulturní tvorby, vnucujícího nazírací aspekt na skutečnost, a „nejčistším“ strukturalistou Hjelmslevem, s jeho pojetím jazyka jako čisté formy (i po stránce obsahové). Hjelmslev tu jen pokračuje na dráze Saussurově a je to pojetí logické (a jazykovědě neprospívá odklon od logiky, jak na jiném místě konstatuje Horálek). Chyba je ovšem v zabsolutňování konvenčního rázu jazyka (už u Saussura); jako by sémantický plán byl zcela autonomní vůči objektivní realitě. Myšlenka obecné gramatiky ovšem nijak nezaniká opuštěním tohoto nereálného předpokladu, jazyk jako matematický model se naopak stále více propracovává jako nutný předpoklad pro strojové překlady (i když se tento model nekryje s celou realitou, její podstatnou zákonitost vyjadřovat musí; už Leibniz viděl v algebře ideál jazyka). Dostatečně široce se probírá Husserlova teorie znaku (probírá ji podrobně A. Schaff). V kapitole o základech logické analýzy najdeme mj. rozbor důležitých pojmů význam/denotace a smysl/konotace (nevzpomínají se jiné synonymy těchto termínů). Nejvíce leží autorovi na srdci zjev Wittgsteinův a hlavně jeho teorie zobrazení (teorie zobrazení je tč. ústředním bodem autorova zájmu). Tyto partie knihy budou pro většinu čtenářů nejobtížnější. Snad měl být trochu zřetelněji objasněn autorův postoj k tzv. solipsismu Wittgsteinovu (můj jazyk je hranicí mého světa). Ze sovětské vědy je věnována velmi zasloužená pozornost V. N. Vološinovi, jehož Marxism i teorie jazyka byly už v třicátých letech (takřka hned po vyjití) probírány v brněnském Havránkově semináři. Vološinovu syntetickou koncepci charakterizuje Horálek jako dynamický objektivismus (podstatou jazykové reality je činnost, ne ustálený systém, ale tato činnost není subjektivní, nýbrž kolektivní; tím se poněkud koriguje „nesystémové“ pojetí jazyka). Správně kritizuje Horálek Vygotského teorii o dětské řeči a jejím vývoji (jako by slova dětské řeči nebyla označením pro pojem) a také „relativismus“ Whorlův. Zastává se u lingvistického pragmatismu. Správně pochybuje o funkčně lingvistickém aspektu tzv. výrazové stránky jazyka. Snad trochu víc pozornosti mělo být věnováno zjevu Carnapovu (jazyk je Carnapovi východiskem logiky zrovna tak jako Wittgsteinovi východiskem filosofie). Poukazuje na americké směry, mj. na vývoj názorů u modly moderní lingvistiky, N. Chomského, který nakonec sám odkrývá spojitostí nejnovějších názorů s lingvistickou tradicí. Byla by opravdu poučná

kapitola o pokroku v jazykovědě, kdyby ji autor přidal na konec této I. části (tak jako má v části II. kapitolou o pokroku v jazyce). Ukázala by se ještě větší obdoba mezi ní a filosofií, pokrok v jazykovědě je (do jisté míry) velmi obdobný pokroku ve filosofii a do jisté míry stejně relativní (nehledíme-li na materiálovou stránku). Zatím končí 1. část kapitolou Universalie a konstrukty (jazykové struktury jsou podle některých lingvistů konstrukty). K některým jejím myšlenkám dospějeme jinde.

Teprve ve II. části se systematicky probírají základní problémy. Především ústřední problém jazyka a myšlení. Nejobširnější se tu přirozeně vyrovnává s teorií A. Schaffa. Dialektickému vztahu myšlenky a slovu je obdobný vztah slova a pojmu. Uznat nespornou skutečnost pojmového rázu slova brání dost často směřování pojmu označovaného slovem (a to i v případech méně komplikovaných jako *slunce, země, voda*) s pojmy ve vědě, v jazyce odborném. Horálek na to reagoval už při kritice Vygotského, sám je však také dost opatrný. Přesto dochází (92) k zásadnímu poznání, že z hlediska lingvistického není podstatného rozdílu mezi pojmy vědeckými a předvědeckými. A na jiném místě se blíží i správnému názoru, že výjimku netvoří ani vl. jména (ani ta neoznačují příslušnou jedinečnost jakožto představu nebo vjem). Je sice pravda, že gramatická slova nemají samostatnou pojmovou náplň, ale to je zde irelevantní (viz o tom ve 2. vyd. mých Základů čes. skl. str. 14); sám H. na jiném místě zdůrazňuje, že i gram. vztahy mají svou sémantiku. Opatrný je i při kritice lexikografické praxe (83n); u *dáti* zřetelně souvisí nejen body 1 a 3 (jež lze podstatně ztotožnit), ale stejně tak 4/6, s nimi souvisí 6 a s ním ještě volněji 2 (je tu tedy dichotomie 1/3 : 4/5 – 6 – 2); *miti* (84) lze opravdu někdy kvalifikovat jako *býti* + implikace důvěrnosti/vzbuzení zájmu, srov. objektivní *to je tak* proti důvěrnému *to máš tak*, vlastně přesná je korepondence zase až při převodu do neosobnosti: *to se má tak*). Funkce slovesa *býti* vystihuje patrně domácí tradice výstižnější a organičtější nežli schemata na str. 97 – 100. Kromě Zimka bylo skoro třeba upozornit na mé Základy § 44, odkud mj. i Zimek vychází (ve 2. vyd. zahrnují, aniž potřebovaly podstatných obměn, i názory Zimkovy a Ružičkovy). Přesné je poučení o základních složkách sémantické struktury lex. jednotek (invariantní, variabilní a potencionální). Zasloužená pozornost je věnována funkcím jazyka a zejména problému pokroku v jazyce, se vzornými rozbory některých pojmů: Nedbaje svého vlastního oprávněného zdůrazňování relativnosti v hodnocení dokonalosti jednotlivých jazykových typů (a jeví)¹ považuje však sám Horálek za negativní rys zánik spony v ruštině (ale stylistické, sém. plnější náhrady spony, např. *jevit se*, vznikly i v češtině, kde nezanikla). Za daleko negativnější rys považují do jisté míry umělé vzkříšení některých archaismů v české morfologii (instr. *zuby!*), popř. pravopisný zásah Dobrovského (jediný v historii české orthografie, který se netýkal jen technické stránky, ale zasáhl do struktury jazyka). K této partii knihy by bylo třeba daleko víc poznámek, než připouští kratší recenzní rozsah. Ostatně i z předchozích kapitol byly vynechány poukazy na jiné cenné Horálovy příspěvky k osvětlení nebo historii některých pojmů: např. teorie binárních protikladů (23), vnitřní jazykové formy (u Martyho protiklad k vnější, tj. podle jeho názoru zvukové, u Dokulila se kryje s tzv. popisností, tj. relativní motivací pojmenování), problém systémovosti v jazyce, poměr pojmů *langue* a *parole*; s pojmem pokroku v jazyce by souvisel problém tzv. jazykové ekonomie, jejíž funkce se někdy přeceňuje („redundantní prostředky plní také různé funkce stylistické“ – tj. nejsou pak tak zcela redundantní – „potřebné kvantum redundantních prostředků musí být někdy obnovoováno změnami, které jsou proti ekonomii“). Ze samé Horálovy definice gramatiky (zařízení na produkování vět²) plyne, že ji lze v podstatě ztotožnit se syntaxí, protože morfologie je složka nižší roviny, zcela ve službách syntaxe, a (obecně vzato) složka redundantní. Proto jen v jazycích s morfologií je výhodnější mluvit o gramatice (v poměru k sémantice) místo o syntaxi. K závěru čistě jazykovědných poznámek (a k závěru knihy): jazyk sice není produktem uvědomělé činnosti (jde normálně o činnost mimovědomní, což přirozeně neznamená podvědomní!), ale může jí být. Jen takto můžeme trvat na jeho nástrojovosti a na finální koncepci.

Samostatné poznámky by si žádaly některé závěrečné kapitoly z okruhu „jazyk a ná-

¹ Srov. tu zejména str. 121 „Skalička zastává názor, že vystupňování flexe... bylo.. vyvoláno kulturními potřebami“. Jaké důvody však máme k tomu, abychom lexikální polysémií hodnotili negativně a gramatickou pozitivně?, ptá se předtím Horálek. A citovaná pasáž pokračuje: „Sotva by se však našly nějaké pozitivní rysy v tom, že se deklinací systém rozrostl v důsledku hláskových změn o nové typy – nejvýš to, že psychická i mluvní aparatura byla podrobována složitější gymnastice“.

² Adj. „správných“ není sice zbytečné, ale může vést k nedorozuměním; viz v dalším textu poznámku o redundantnosti morfologie z obecného hlediska.

rod". Omezíme se na pozn. k paragrafu „jazykověda a národnostní politika“: především nelze charakterizovat spisovnou slovenštinu jako odraz středoslovenštiny; nejnápadnější stšl. znaky byly vzaty zpět Hattalovou mluvnicí 1864 (je *dobré nářečie m. dobrou nářečia*, gen. *dobrého m. dobrého*). Podivně však působí tvrzení, že — musíme-li nesporně ponechat stranou nářečí stšl. jako skupinu zcela svéráznou, jejíž vázanost na ostatní západoslovanskou jazykovou oblast z hlediska genetického není zcela jasná (i když se dá řešit ve smyslu koncepce Ivičovy) — můžeme ostatní slovenská nářečí považovat za původně česká. Horálek tu (snad nevědomky) přehání koncepci brněnského dialektologického pracoviště Ústavu pro jazyk český, kde zejména Chloupek z faktu nesporné genetické souvislosti západoslovenských dialektů s východomoravskými dělá podobné závěry na jejich genetickou „českost“. Je však zřejmé, že správné bylo stanovisko Čsl. vlastivědy: V celé jazykové skupině československé (nebo slovensko-české) se opravdu dá vést hranice mezi osudy středních a vysokých dlouhých samohlásek. A tato hranice jde Moravou (sporná může být jen geneze dnešního přechodného pásu; je-li vůbec geneticky jednotný). Přesahy ze strany západní (vlastně české) jako *kňň* (nikoli už, krom přechodného pásu, *mlíko*) jsou lehkochopitelné; závažnější přesahy v přehláse (*prítel* ap.) jsou velice okrajové. Rozšíří se nám přechodná oblast a zvýrazní její stupňovitost, zostříme-li definici jader: českého se sestupnými dvojhláskami (které se v dial. středomor. monoftongizovaly jako náznak přechodu k východní oblasti) a slovenského s dvojhláskami převážně vzestupnými. Přes výraznou sounáležitost nářečí českých i slovenských je tu neméně výrazná autonomie (i když ponecháme stranou nářečí středoslovenské) obou těchto jader (popř. z genetického pohledu tří jader). O centrální povaze slovenštiny mezi jazyky slovanskými srov. mé poznámky ve Slavii 19, 8–9.

Kniha o filosofii jazyka má šťastného autora, totiž lingvistu a filologa s velmi širokým okruhem zájmů a přitom školeného filosofa, který dovede čtenáře poučit i v „čistě“ filosofii (srov. např. jeho trefnou charakteristiku Husserlovy fenomenologie na str. 31). Jako u každé pomezí vědy nebo tematiky na pomezí dvou věd musí se autor vyrovnávat s nepřehledným množstvím literatury. Musí při tom i úmyslně vynechávat (např. nesporným příspěvkem k filosofii jazyka je úvod Havránkových *Genera verbi*). Je se tu třeba omezit na původní autory základních směrů a názorů. Není divu, že podle svého školení by si i méně zasvěcený čtenář leckde bibliografii doplnil. Recenzent např. u Husserlovy semiotiky o práce slovenského A. Trstenjaka, u Fregeho o stať Fr. Slottého z 1. svazku starých *Travaux*. U Schaffa a zejména Wittgensteina aj. o významnou studii Aug. Brunnera „Jazyk jako počáteční východisko theorie poznání“. Ale to vše nemění nic na zásadním zjištění: že je totiž Horálkova *Filosofie jazyka* publikace velmi závažná, nezbytná pro školení aspirantů, ale užitečná (bohužel bez rejstříku) i pro orientaci zralejších pracovníků; knížka, jejíž četba nebo studium nebude pro nikoho ztraceným časem. Horálek zakončuje 1. část své práce myšlenkou, že každá mluvnice je zobrazením jazyka, která nepotřebuje být vyčerpávající, protože obraz zpravidla podává selektivní informaci o zobrazované skutečnosti. Můžeme říci, že jeho kniha je dobrou selekcí a tedy dobrým obrazem své tematiky. Soudím, že nejen naše jazykověda a filologie, ale i filosofie by měly být Horálkovi za tuto práci vděčné.

František Kopečný

Paul Diederichsen: Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København, G.E.C.Gads Forlag, 1966. 411 stran.

Roku 1966 vyšel v Kodani sborník obsahující vybrané práce P. Diederichsena (1905 až 1964), významného představitele dánské lingvistické školy („kodaňského strukturalismu“). D. byl germanista s širokými zájmy obecnějazykovědnými; články ve sborníku jsou vybrány právě s ohledem na toto jeho zaměření. Celkem je tu otištěno 19 statí, psaných většinou dánsky, ale opatřených (pokud nejsou psány světovým jazykem) podrobnými anglickými souhrny (u dánských článků uvádíme pouze nadpis tohoto souhrnu!): (1) *Prolegomena to a Methodical Danish Syntax*, (2) *Accent — Syncope — Umlaut*, (3) *Reality as a Grammatical Category*, (4) *Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes*, (5) *Catégorie morphématique du nombre dans le substantif danois*, (6) *Ends and Means in Present-Day Scandinavian Philology*, (7) *Class, Relation, Totality Type*, (8) *Morphology and Syntax*, (9) *Class, Totality and Relation in Linguistic Analysis*, (10) *Morpheme Cate-*